

ד"ר אמנון כרמון. "כשם שמערכות החינוך של המדינה פיתחו תודעה לאומית-אזרחית, כך הן יכולות בעידן של גלובליזציה לפתח תודעה גלובלית-אזרחית" צילום: רפי קוזן

"החינוך חייב לטפח תודעה גלובלית ביקורתית"

יורם הרפז

ד"ר אמנון כרמון (54) נולד בקיבוץ אורים בדרום הארץ. את לימודיו בבית הספר האזורי סיים בקושי. "השיעמום התיש אותי. את רוב הזמן ביליתי מחוץ לכיתה". מלחמת יום הכיפורים סידרה לו תעודת בגרות. מכיוון שהלימודים בבית הספר הושבתו לחודשים ארוכים, תלמידים שניגשו לבחינות הבגרות קיבלו הקלות מפליגות. לאחר סיום הלימודים הוא נדר מחוץ אל חוף בארצות הברית, עבד בדיג באלסקה ושב לארץ. הוא למד באוניברסיטה העברית בירושלים היסטוריה ופילוסופיה לתואר ראשון ושני, ואחר כך חינוך לתואר שלישי. לחינוך הוא הגיע במקרה. "מישהו הציע לי להגיש מועמדות לבית ספר מנדל למנהיגות חינוכית או הגשתי. שם אבחנו איזה פוטנציאל פדגוגי וקיבלו אותי". לאחר הלימודים בבית ספר מנדל, הוא היה מעורב בכמה יוזמות חינוכיות ושב לבית הספר כאיש סגל. בשמונה השנים האחרונות הוא מנהל את מכון כרם להכשרת מורים לחינוך הומניסטי בירושלים.

ד"ר אמנון כרמון, מנהל מכון כרם להכשרת מורים בירושלים, מנתח את הסיכונים והסיכויים של הגלובליזציה מבחינת החינוך. לדעתו "כלכליזציה של החינוך אינה מחויבת המציאות. אפשר וצריך לתרגם את הגלובליזציה לחינוך אחר"

אנחנו, למען הגילוי הנאות, יודים ותיקים ואני עוקב מקרוב אחרי התפתחות המחשבה שלך. הדוקטורט שלך עסק בארגון הידע הבית ספרי והמאמרים שפרסמת היו בעיקר בנובולות הכיתה ובית הספר. פתאום פרצת לעולם והתחלת להתעסק בגלובליזציה וחינוך. מה קרה?

העניין שלי בגלובליזציה ובהשפעתה על החינוך התחיל בעקבות דוח ועדת דברת ב-2003. קראתי את הדוח והופתעתי מהמטרה ומהשפה שלו. גם הגורם לכינוסה של ועדת דברת, או בשמה המהדהר "כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל", עורר מחשבה. בכתב המינוי של הוועדה הופיעה מטרת העל הבאה: "מדינת ישראל זקוקה למערכת חינוך אשר תעמוד בשורה הראשונה בעולם מבחינת הישגיה [...] ותאפשר יתרון יחסי כלכלי ארוך טווח". לניסוח המטרה לא

נלוו הסבר וצידוק, כאילו מובן לכול שלחינוך אין, לא היו ולא יכולות להיות מטרות אחרות. גם השפה של הרוח הייתה כלכלית – התייעלות, תפוקות, יעדים מדידים, אחריותיות וכדומה. הגורם המרכזי להקמת הוועדה היה המקום השערורייתי, לדעתם של מנהיגי החינוך, שמערכת החינוך שלנו תפסה בטבלת המבחנים הבין-לאומיים.

על רקע זה חשתי אז שהחינוך נגרף בתהליך רב עוצמה – בגלובליזציה. הבנתי בהדרגה שאנחנו מצויים בשלב מעבר היסטורי ממדיניות חינוך הנקבעת על ידי שיקולים ולחצים פוליטיים-לאומיים למדיניות חינוך הנקבעת על ידי שיקולים ולחצים גלובליים. אם לא נבין את התהליך הזה לא נבין מה קורה לחינוך.

מה טיבו של התהליך הזה?

המאפיין הבסיסי של תהליך הגלובליזציה הוא תנועה מואצת ומוגברת של הון, מידע, סחורות ואנשים, המתנהלת במרחב העולמי, חוצה את מדינת הלאום ומחלישה אותה. הגלובליזציה יוצרת מציאות שבה מתקיימות השפעות הרדיות חזקות בין מקומות מרוחקים; התרחשויות מקומיות נגרמות בעקבות התרחשויות אחרות במרחק של עשרות אלפי קילומטרים, ולהפך. נפילה בשער המטבע של מדינה מסוימת מערערת את הכלכלה במדינות קרובות ורחוקות. תאגיד רב-לאומי של מדינות מפותחות נכנס למדינה מתפתחת, מייצר בה אבטלה, וגל של מהגרי עבודה מציף את המדינות המפותחות. רשתות תקשורת כמו סיאן-אן או אלג'זירה ורשתות חברתיות כמו פייסבוק חודרות לכל בית במערב ובמזרח ומתסיסות יחידים

וחברות. נוצר עולם חדש, גלובלי. לא כפר גלובלי של אלא מערך כוחות גלובלי מורכב שבו משק כנפיים במקום אחד מחולל סערה במקום אחר.

ואיך כל זה משפיע על החינוך?

תנועת ההון, המידע, הסחורות והאנשים של הכלכלה הגלובלית נדחפת על ידי תאגידים רב-לאומיים ומוסדרת על ידי מוסדות כלכליים גלובליים – קרן המטבע הבין-לאומית, הבנק העולמי וארגון הסחר העולמי. המוסדות האלה, שקובעים את כללי המשחק של הכלכלה הגלובלית, אינם דמוקרטיים והם נעדרי שקיפות. הבעיה היא – וזו בעיה שהשפעתה גם על החינוך עצומת – שלא נוצרה מערכת פוליטית גלובלית מקבילה למערכת הכלכלית הגלובלית. המערכת הפוליטית נותרה קשורה למדינת הלאום. יש כמובן מוסדות פוליטיים בין-לאומיים, למשל האו"ם, אך הם אינם מוסדות גלובליים אלא מוסדות של מדינות לאום. אין להם סמכות ועוצמה פוליטית שיכולה לאזן את העוצמה של התאגידים ושל המוסדות

הגלובליים. המערכת הכלכלית הגלובלית שועטת קדימה ללא ממשל דמוקרטי-אזרחי גלובלי שיכול להנחות ולרסן אותה.

ואיך כל זה משפיע על החינוך?

בעולם כזה, שבו שולטת כלכלה נטולת מעצורים של ערכים דמוקרטיים, חברתיים ואזרחיים, מרחבי החיים השונים עוברים תהליך של "כלכליזציה". מרחבי חיים אוטונומיים יחסית, כמו למשל המדע, האמנות והחינוך, נכבשים על ידי הגיונו של השיח הכלכלי.

במה מתבטאת "הכלכליזציה" של החינוך?

בהשתלטות של דפוסי השיח הכלכלי על דפוסי השיח החינוכי, כפי שאינו במקרה של ועדת דברת. קובעי המדיניות רואים בחינוך משאב כלכלי. "שיפור הישגים" הופך ליעד המרכזי של מערכת החינוך, ו"הישגים" הם הצלחה במבחנים הבין-לאומיים והלאומיים. בעיני רוחם של קובעי מדיניות החינוך המשוואה היא כזאת: הישגים חינוכיים = הצלחה במבחנים = כלכלה מצליחה. העובדה

שהבסיס האמפירי של משוואה זו מפוקפק למדי אינה מפריעה לה להנחות את מנהיגי החינוך שלנו, המחוללים בהשראתה רפורמות במערכת החינוך.

"ההיגיון של ועדת דברת ניצח"

המשוואה אינה חדשה. חינוך תמיד שירת את הכלכלה. מה תרומה לה הגלובליזציה?

חלק חשוב מהכלכלה הגלובלית הוא כלכלת ידע. כלכלת הידע מייצרת ערך באמצעות מניפולציות על ידע. מי שעושה את המניפולציות האלה הם עובדי הידע, לא רק עובדי ה"היי-טק" אלא גם עובדי התקשורת, הפרסום, הרפואה, אפילו החינוך – למשל, אוניברסיטאות המתנהלות כתאגיד לאומי ורב-לאומי ומוכרות השכלה ותארים בארץ ובעולם. השילוב בין כלכלה גלובלית לכלכלת הידע הוא שהעלה את ערכו של

החינוך בעיני פוליטיקאים, כלכלנים ואנשי עסקים במדינות המפותחות.

מה תפס אותם?

התובנה שכלכלת הידע היא הסיכוי שלהם – של המדינה והעסקים שלהם – בכלכלה הגלובלית. כיוון שכלכלת ה"לואו־טק" עוברת מיקור חוץ ונודדת לסין ולמדינות מתפתחות אחרות, האפשרות היחידה של המדינות המפותחות לשמור על מעמדן בשוק הגלובלי הוא כלכלת הידע. כלכלת הידע מבוססת על עובדי ידע. את עובדי הידע תכשיר מערכת החינוך.

מטרת מערכת החינוך שעברה

"כלכליזציה" היא לגדל עובדי ידע.

כן. מערכת החינוך צריכה לדאוג לכוון עבודה מיומן לכלכלת הידע. אי־אפשר, בעידן של תחרות גלובלית קשה, להסתפק בשכבה דקה של עובדי ידע. צריך להכשיר המונים. וכיוון שכלכלת ה"לואו־טק" "ממוקרת" ומתכווצת, בוגרי בית ספר ללא כישורי ידע צפויים להכנסה נמוכה או לאבטלה. ההיגיון הזה הוביל את הפוליטיקאים, הכלכלנים ואנשי העסקים למסקנה שהחינוך חשוב מכדי להשאירו בידי אנשי החינוך. ואנשי החינוך, שהדמימו הציבורי והעצמי שלהם נמוך, פינו את המגרש למנהיגים מתחומים בעלי דימוי גבוה יותר.

אם החינוך נעשה חשוב לפוליטיקאים, לכלכלנים ולאנשי עסקים מדוע לא מוזרים אליו תקציב גדול?

דווקא מוזרם. תקציב החינוך בישראל גדל בשנים האחרונות לאחר שנים של קיצוצים. מדינת ישראל הצטרפה באיחור למהלך של הגדלת תקציב החינוך בכל מדינות המערב. גם שכר המורים עלה. "אופק חדש" בהסתדרות המורים ו"עוז לתמורה", שצפוי להיחתם עם ארגון המורים, העלו ויעלו את שכר המורים. את תקציב החינוך ואת שכר המורים יש להעלות עוד יותר, אך לא זו הבעיה. הבעיה היא המודל הכלכלי־חינוכי שמערכת החינוך אימצה, מודל שבגיננו מוזרם תקציב לחינוך.

הסבר ונמק.

המערכת הכלכלית, כאמור, מכתיבה למערכת החינוך את הגיונה. עקב כך מערכת החינוך אימצה מודל הבנוי על שלושה יסודות קשורים: סטנדרטים, מבחני הישגים ורפורמה. הסטנדרטים הם ה"ביצועים" או ה"תפוקות" המבוקשים. הסטנדרטים המרכזיים הפכו גלובליים והם נקבעים על ידי ארגונים על־מדינתיים דוגמת OECD.

הסטנדרטים מובילים ליסוד השני: מבחני

הישגים בינ־לאומיים (פיזה וכו') ולאומיים (מיצ"ב, בגרות). המבחנים האלה אמורים לבדוק אם המערכת עומדת בסטנדרטים הלאומיים והבינ־לאומיים. כזכור, המקום ה"משפיל" שישראל הגיעה אליו במבחני פיזה 2002 הביא להקמתה של ועדת דברת ב־2003.

היסוד השלישי של המודל הוא רפורמה, שמטרתה שיפור ההישגים במבחנים ועמידה בסטנדרטים. אלה אמורים להבטיח את כושר התחרות הכלכלי של המדינה בשוק הגלובלי.

הרפורמות שנעשו במערכות החינוך בעולם בשנים האחרונות מונחות על ידי המודל הזה?

כן. רפורמות רבות נעשו בעשורים האחרונים במערכות חינוך שונות וכולן דומות מאוד זו לזו. כולן ארגוניות וניהוליות באופיין וכולן מכוונות סטנדרטים ומבחני הישגים. במוקד שלהן עומדת האחראיות של בתי ספר, מנהלים ומורים להישגים מדידים של התלמידים. מדידת הישגים נעשית בעזרת מנגנוני הערכה ומדידה משוכללים שפותחו לשם כך. אצלנו הוקמה "הרשות הארצית למדידה ולהערכה" (ראמ"ה) לפי אחת ההמלצות של רוח דברת.

ועדת דברת נכשלה באילו אבל ההיגיון שלה ניצח.

ללא ספק. מדיניות החינוך של השנים האחרונות היא כולה כסימן הרוח הגנוז של ועדת דברת.

בעצב, מה רע? מערכת החינוך מגדירה סטנדרטים, מפתחת מדידה הבודקת עמידה בהם, דורשת אחראיות ממוסדות החינוך ומאנשי החינוך, משווה את הישגיה למערכות חינוך אחרות, עושה רפורמות כדי לשפר ומגדילה תקציב כדי לתמוך בכל זה. מודל כלכלי תכליתי ויעיל.

אז זהו, שהוא לא. המודל הזה פשוט לא עובד. לאחר עשרים שנות ניסיון עם מודל כלכלי־חינוכי כזה בכמה מדינות "מתקנות" התוצאות ברורות: סטנדרטים, הערכה ומדידה ורפורמות ארגוניות ומנהליות אינם מובילים לשיפור ממשי בהישגים המבוקשים. המודל הזה מכוון את המורים להוראה לבחינה ואת התלמידים ללמידה לבחינה. הוראה ולמידה לבחינה אינן מביאות להצלחה בבחינה, וגם כאשר יש שיפור מסוים בציונים, הוא אינו מעיד על שיפור בהישגים. כאשר תלמידים שלמדו לבחינות ועברו אותן בציונים טובים נבחנו במבחנים בלתי תלויים הם לא השיגו יותר מתלמידים שלא למדו לבחינות, חלקם אף השיגו פחות. הממצא הזה אינו צריך

להפתיע. אנשי חינוך רבים טענו וטוענים שהוראה ולמידה לבחינות באה על חשבון הוראה ולמידה מעמיקות יותר המניבות הישגים ממשיים יותר. לא צריך עוד מדידה והערכה, אלא דפוסי הוראה ולמידה חכמים יותר שבהם יש למורים ולתלמידים יותר חופש ותמיכה.

הוראה לבחינה משפיעה גם על תכנית הלימודים.

היא מייצרת תכנית ליבה גלובלית מוכוונת כלכלה בהתאם לדרישות המבחנים הבינ־לאומיים. מלמדים מתמטיקה, מדע, אנגלית ואת שפת המקום, ורוחקים לשוליים את המקצועות שיש להם ערך חינוכי רב יותר – המקצועות ההומניסטיים והאמנויות.

היא גם משפיעה על יחסם של התלמידים ללמידה ולידע.

נוצר מצב פרדוקסלי: הוראה שנועדה להכשיר את התלמידים להיות עובדים יצרתיים בכלכלת הידע של המאה העשרים ואחת מחזקת דפוסי חשיבה ופעולה שהתאימו לכלכלה החרושתית של המאה התשע עשרה, שכן היא מלמדת את התלמידים לשנן ולמחור ידע. זה טוב לסרט הנע; זה לא טוב לחשיבה ולפעולה "מחוץ לקופסה" שתעשיית הידע זקוקה להן.

"ה'כלכליזציה' אינה מחויבת המציאות"

מה עושים? מהו בעיניך תגובה חינוכית הולמת לגלובליזציה?

קודם כול כדאי להבין שמדיניות החינוך שנבעה לכאורה מהגלובליזציה – ה"כלכליזציה" של החינוך – אינה מחויבת המציאות. אפשר וצריך "לתרגם" את הגלובליזציה לחינוך אחר, חינוך שפועל בהתאם להיגיון חינוכי ולא כלכלי. גם הגלובליזציה עצמה, בצורתה הנוכחית, אינה מחויבת המציאות. אסור להרכיז ראש לפני "ההכרחיות ההיסטורית" שלה; אפשר וצריך לתקן אותה. אחד האמצעים לתיקון הגלובליזציה הוא החינוך. כשם שמערכות החינוך של המדינה פיתחו תודעה לאומית־אזרחית, כך הן יכולות בעידן של גלובליזציה לפתח תודעה גלובלית־אזרחית.

בעידן של גלובליזציה מוחצת אנחנו זקוקים לחיזוק התודעה הלאומית־אזרחית ולא לחיזוק נוסף של התודעה הגלובלית־אזרחית.

הגלובליזציה אכן מחלישה את מדינת הלאום ואת התודעה הלאומית של אזרחים רבים. חולשת המדינה מחזקת גורמים לוקליים – מיעוטים אתניים, תרבויות מקומיות, דתות – שכור ההיתוך של מדינת הלאום דיכא. עלייתה של ש"ס, צמיחתה של תרבות מזרחית אלטרנטיבית, הדרישה של המיעוט הערבי לאוטונומיה חינוכית הם כולם סימנים לכך. הגלובליזציה היא אפוא "גלוקליזציה" – תהליך דיאלקטי המייצר את האנטיזה שלו בדמות "התקוממות" לוקליות.

על רקע זה אני חושב שעלינו לחנך לכמה

שלי. זהות לאומית אינה "טבעית" כמו זהות משפחתית או אתנית. הרחבת מעגל הזהות למרחב הלאומי התרחשה באמצעות מהלך מאומץ ומכוון של תרבות וחינוך. אפשר ורצוי לעשות מהלך דומה כדי ליצור זהות גלובלית. הגלובליזציה יוצרת שותפות גורל גלובלית אובייקטיבית, לכן חיוני ליצור שותפות גורל גלובלית סובייקטיבית – תודעה אזרחית גלובלית – שתאפשר לנו להתמודד עם המצב האובייקטיבי הזה.

בוא נחזור על זה: זהות לאומית וזהות גלובלית אינן סותרות זו את זו.

אין סתירה בין שתי הזהויות הללו כאשר

"רשתות תקשורת כמו סי-אן-אן או אלג'זירה ורשתות חברתיות כמו פייסבוק

חודרות לכל בית במערב ובמזרח

ומתסיסות יחידים וחברות. נוצר עולם

חדש, גלובלי. לא כפר גלובלי שלו אלא

מערך כוחות גלובלי שבו משק כנפיים

במקום אחד מחולל סערה במקום אחר"

זהויות ולזהות אחת חדרה – קוסמופוליטית. זהות שלנו הפכה לפרויקט מורכב. אנחנו חיים במעגלי זהות שונים שיש ביניהם מתחים – זהות אישית, זהות קהילתית, זהות לאומית. לפני 150 שנה נוצרה הזהות הלאומית המודרנית, התחומה בגבולות הטריטוריאליים של המדינה, והפכה לזהות הדומיננטית של רוב האנושות. החינוך הרבי־תרבותי מנסה לטפח את הזהות הקהילתית־תרבותית; החינוך הגלובלי צריך לחזק את הזהות האזרחית־עולמית.

להרחיב את הקהילה המדומינת שלנו לעולם כולו.

להרחיב, לא להחליף. הזהות העולמית־אזרחית צריכה להרחיב את הזהות הלאומית־אזרחית ולא לבוא במקומה. שתי הזהויות הללו משלימות ולא סותרות. הזהות הלאומית היא ביסודה חוויה של שותפות גורל עם קבוצה גדולה של אנשים שאיני מכיר וחלקם, אולי רובם, אינו שייך ל"שכט" האתני או החברתי

במדינות שונות כפי שנעשה כיום באירופה ובעבודה על פרויקטים משותפים ברשת. הגלובוס הוא הגבול. וחשוב מאוד לפתח וליישם תחום דעת חדש – חינוך לקיימות.

מה בין חינוך לקיימות לחינוך לאזרחות גלובלית?

אחת הסכנות החמורות ביותר הגלומות בתהליך הבלתי מבוקר של הגלובליזציה היא הסכנה לסביבה. הכלכלה הגלובלית הדרוהרת ללא ויסות פוליטי־דמוקרטי הורסת את הסביבה הטבעית שלנו ומסכנת את עצם קיומנו. הרהף הבלתי נמנע כמעט של הכלכלה הגלובלית לצמוח מכוון אותנו כהוויות אנושיות חדשות – כצרכנים. כצרכנים אנחנו מכלים את המשאבים הטבעיים, מזהמים את הסביבה, מחוללים שינוי אקלים ומנצלים את העולם העני. כאן החינוך חייב להתערב ללא היסוס, לטפח תודעה גלובלית ביקורתית שתחשוף את השפעותיה ההרסניות של הגלובליזציה ולעצב את האדם כ"אדם" – אזרח העולם האזרחי לגורל האנושות. זהו לא רק אינטרס של חינוך הומניסטי מעורכן, אלא של עצם ההישרדות על פני הכוכב הזה. חינוך משפיע לקיימות אינו יכול לפעול במישור הקוגניטיבי בלבד. עליו לפעול במישור החווייתי ולגעת ברגשות העמוקים ביותר. למשל, "מסע קיימות" לאורכה ולרוחבה של הארץ, שיחליף את הטיוול השנתי או יצטרף אליו, עשוי לתרום לפיתוחה של תודעת קיימות עמוקה ומחויבת.

אתה רומז לפדגוגיה חדשה, פדגוגיה גלובלית.

אנחנו חייבים לפתח פדגוגיה חדשה השונה באופן יסודי, פרדיגמטי, מזו של בתי הספר הקיימים. ולא צריך להמציא את הגלגל; ג'ון דיואי הניח את יסודותיה. דיואי הקדים את זמנו ועתה, מאה שנים אחריו, נוצרו התנאים ההיסטוריים, הכלכליים והטכנולוגיים המאפשרים לממש את הרעיונות שלו. הפדגוגיה של דיואי מקדמת הוראה ולמידה לשם הבנה ופעולה, המתרכזות בהתמודדות מושכלת עם בעיות אמיתיות – בעיות שהאנושות עסוקה בהן. לחינוך נפתח חלון הזדמנות היסטורי: בפעם הראשונה האינטרסים הכלכליים והאינטרסים החינוכיים יכולים להתלכד, למרות המתח המובנה ביניהם. גם האזרח וגם עובד הידע בימינו זקוקים לחשיבה עצמאית, ללמידה מתמדת, לאחריות חברתית, לתודעה סביבתית, לזיקה גלובלית. אנחנו יכולים וחייבים להקים בתי ספר שיחנכו אזרחי־עובד כזה. ■